

ДЕНІЕЛ ЄРГІН — визнаний авторитет у галузі енергетики, міжнародної політики й економіки, експерт із глобальної енергетики телеканалу CNBC, партнер з питань енергетики Світового економічного форуму в Давосі. Удостоєний премії США за «досягнення в галузі енергетики та зміцнення міжнародного взаєморозуміння».

«**ЧОРНЕ ЗОЛОТО**», символ влади та невіддільний атрибут сильних світу цього. Нафта — найпотужніше джерело достатку й найміцніша валюта сьогодення. Ця складна суміш вуглеводнів має ще складнішу та цікавішу історію впливу на формування економічного світоустрою.

- Історія становлення та розвитку нафтогазової галузі
- Хід світових подій у світлі боротьби за енергоресурси
- Нафтові війни: розквіт *Royal Dutch / Shell*
- «Хрещений батько нафти» Джон Арбетнот Фішер
- Відкриття дверей на Середньому Сході: *Turkish Petroleum Company*

Водночас це історія окремих людей, потужних економічних сил, технологічних змін, політичної боротьби, міжнародних конфліктів і по-справжньому епічного повороту. Автор цієї книжки сподівається, що дослідження економічних, соціальних, політичних і стратегічних наслідків того, що наш світ залежить від нафти, висвітлить минуле, дасть змогу ліпше зрозуміти теперішнє й допоможе передбачити майбутнє.

Два століття боротьби за енергію, що рухала цивілізацію вперед. Швидкі багатства та банкрутства, промисли й монополії, популізм та війни. Кожне падіння ставало фундаментом для наступного стрибка. У книжці, яку ви тримаєте в руках, автор згадує місто Борислав — первісток світової нафтогазової промисловості. У вуглеводневу епоху Україна завжди — на вістрі подій!

Олег Никоноров, CEO «Регіональна Газова Компанія»

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-5633-0

9 786171 256330

РЕГІОНАЛЬНА
ГАЗОВА КОМПАНІЯ

ДЕНІЕЛ
ЄРГІН

ВЕЛИКИЙ
КУШ
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ БОРотьБИ
ЗА ВЛАДУ ГРОШІ НАФТУ

ДЕНІЕЛ ЄРГІН

ВЕЛИКИЙ
КУШ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ
БОРотьБИ
ЗА ВЛАДУ
ГРОШІ
НАФТУ

НАСТІЛЬНА
КНИЖКА СВІТОВИХ
ЕКОНОМІЧНИХ ГЕНІЇВ

ЛАУРЕАТ ПУЛІТЦЕРІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

Видання здійснено
за ініціативи та підтримки
Регіональної Газової Компанії

РЕГІОНАЛЬНА
ГАЗОВА КОМПАНІЯ

DANIEL YERGIN

THE PRIZE

THE
EPIC
QUEST
FOR OIL
MONEY
& POWER

ДЕНІЕЛ ЄРГІН

ВЕЛИКИЙ КУШ

ВСЕСВІТНЯ

ІСТОРІЯ

БОРОТЬБИ

ЗА ВЛАДУ

ГРОШІ

НАФТУ

ХАРКІВ **КЛУБ**
СІМЕЙНОГО
2020 **ДОЗВІЛЛЯ**

УДК 665.6
Е69

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

First published by “Simon & Schuster”, Inc.

Перекладено за виданням:
Yergin D. The Prize. The Epic Quest for Oil, Money & Power /
Daniel Yergin. — New York: Free Press, 2008. — 928 p.

Переклад з англійської
*Леся Герасимчука, Романа Клочка,
Анатолія Хлівного, Людмили Хлівної*

Дизайнер обкладинки *Аліна Белякова*

ISBN 978-617-12-5633-0
ISBN 978-1-4391-1012-6 (англ.)

© Daniel Yergin, 1991, 1992, 2008
© Daniel Yergin, epilogue copyright,
2008
© WGBH Educational Foundation,
title logo copyright, 1992
© Hemiro Ltd, видання українсь-
кою мовою, 2020
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейно-
го Дозвілля», переклад і художнє
оформлення, 2020

МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ КНИГИ «ВЕЛИКИЙ КУШ»

Колосальне дослідження історії та політики нафтової галузі... Захопливо написано, воно поворотний пункт таких досліджень.

Newsweek

Якщо хочете дізнатися, що справді править світом, то яскрава історія нафтової галузі у виконанні Єрґіна в цьому незамінна.

Time

Заслуговує на те, щоб стати стандартним текстом з історії нафтової галузі.

Лесли Г. Гелб,

перша шпальта The New York Times Book Review

Основна теза Єрґіна не викликає сумнівів: нафта — це влада, велика влада... Єрґін по праву може багато нам про це розповісти.

Теодор Ч. Соренсен, перша шпальта The Washington Post Book World

Приваблива історія... що прояснює ситуацію в сучасному світі.

Los Angeles Times

Єрґін написав не історію нафтової галузі, а історію світу з погляду нафтової галузі. І написав її дуже добре, зі знанням доречних і часто дотепних подробиць. Він захоплюється своїми відкриттями і завдяки його надзвичайним літературним здібностям здатен викликати захоплення і в нас. І нарешті, Єрґін стільки ж психолог, скільки геолог та історик — він знає, що нафта міститься десь глибоко, в емоціях кожного, під двома іменами: багатство та влада.

Роберт Мабро, перша шпальта Chicago Tribune Book World

Разюча майстерність... До того ж Деніел Єрґін добре підготовлений для того, щоб збудувати місток між нафтою та світовою дипломатією... Він намагається у прямому сенсі переписати світову історію, вивівши нафту з гаража в кабінети.

Ентоні Сампсон, автор «Семи сестер», The Spectator

Ця книжка — більш ніж захоплива розповідь про міжнародну політику: «Великий куш» веде літопис зростання ролі нафти у формуванні ХХ століття,

«Вуглеводневого Суспільства» автострад, передмість і забруднення, а також «Вуглеводневої Людини», не надто схильної відмовлятися від тих зручностей, що їх надають автомобілі, замиські будинки та інші предмети першої потреби, котрі спираються на нафту.

Atlanta Constitution

Блискуче... майстерне дослідження того, як нафта домінувала і формувала події світового значення у XX столітті.

Джеремі Кембелл, London Evening Standard

Найкраща історія нафти з усіх написаних... Виклад подій [Другої світової війни] надзвичайно переконливий і... дуже захопливий... «Великий куш» робить наші знання про XX століття — добу нафти — сфокусованіши.

Business Week

Ця книжка — про жадібність, честолюбство та жагу до влади. Вона про людей, що зробили нафтову галузь тим, яка вона є: від шейха Ямані та Джорджа Буша до Арманда Гаммера та Саддама Хусейна. Єрґін — чудовий оповідач.

Стівен Батлер, Financial Times of London

Читання захоплює... Нова книжка Деніела Єрґіна має бути у списку літератури для всіх: від прем'єр-міністра до нових пустельних шурів.

London Daily Mail

Наполегливо рекомендую.

Конор Круз О'Браєн, Times Literary Supplement

«Великий куш» — це історія про те, як «просто товар» формував політику XX століття і серйозно змінив стиль нашого життя... Важлива книжка...

Houston Chronicle

Захоплива і вичерпна... ця розповідь розгортається наче серія світлин наших часів.

The New Yorker

Дивовижна... неймовірна робота... захоплива і легко читається... Цікаве читиво для політиків і високопосадовців та кожного, хто цікавиться точною історією цього століття.

Пітер Волкер, колишній міністр торгівлі та промисловості Великої Британії, The Independent

Захопливо... «Великий куш» насолоджується драмою.

The Economist

Чарівна книжка... читачі будуть винагороджені... Без нафти неможливо було б думати про місце Америки у світі.

Asahi Shimbun, Tokio

«Великому кушу» вдалося поєднати в собі й серйозну соціально-економічну історію, і чудову розвагу. Єрґін... має справжній талант робити своїх персонажів живими... Нафта як історична сила стає більшою за держави або окремих осіб.

Far Eastern Economic Review

Не прочитавши «Великий куш» Деніела Єрґіна... неможливо вповні зрозуміти добу нафти... «Великий куш» поза винятками... це захоплива історія засновників, промисловців та політиків; вона нафаршована історичними подробицями, але написана жваво та з інтригою...

Джефф Сандефер, The National Review

Бездоганне дослідження, легко написане... Твір Єрґіна з неймовірним набором персонажів, що створили сучасний нафтовий бізнес, неможливо читати, не дивуючись тому, яку роль відігравали в будь-якому процесі економічного творення удача та випадок.

Джордж Джендрон, Inc. Magazine

Дивовижна епічна історія... Доба нафти продовжиться і далі.

Nihon Keizai Shimbun, The Japan Economic Journal

Анджелі, Александрю та Ребеці

ЗМІСТ

Список карт	11
Передмова	12

Частина I. Засновники 19

<i>Розділ 1. З думкою про нафту: початок</i>	20
<i>Розділ 2. «Наш план»: Джон Д. Рокфеллер та об'єднання американської нафти</i> ..	38
<i>Розділ 3. Конкурентна торгівля</i>	63
<i>Розділ 4. Нове століття</i>	87
<i>Розділ 5. Переможений дракон</i>	109
<i>Розділ 6. Нафтові війни: розквіт <i>Royal Dutch</i>, падіння імперської Росії</i>	130
<i>Розділ 7. «Утіхи та розваги» в Персії</i>	153
<i>Розділ 8. Вирішальний прорив</i>	172

Частина II. Глобальна боротьба 191

<i>Розділ 9. Кров перемоги: Перша світова війна</i>	192
<i>Розділ 10. Відчинення дверей на Середньому Сході: <i>Turkish Petroleum Company</i></i>	211
<i>Розділ 11. Від дефіциту до надвиробництва: доба бензину</i>	236
<i>Розділ 12. «Боротьба за нове нафтовидобування»</i>	262
<i>Розділ 13. Повінь</i>	279
<i>Розділ 14. «Друзі» — і вороги</i>	297
<i>Розділ 15. Арабські концесії: світ, який створив Френк Голмс.</i>	319

Частина III. Війна і стратегія 347

<i>Розділ 16. Шлях Японії до війни.</i>	348
<i>Розділ 17. Німецька формула війни.</i>	373
<i>Розділ 18. Ахіллесова п'ята Японії.</i>	400
<i>Розділ 19. Війна союзників.</i>	419

Частина IV. Вуглеводневий вік 445

<i>Розділ 20. Новий центр тяжіння.</i>	446
<i>Розділ 21. Повоєнний нафтовий порядок.</i>	465
<i>Розділ 22. 50 на 50: нова нафтова угода.</i>	491
<i>Розділ 23. «Старий Мосі» й боротьба за Іран.</i>	512
<i>Розділ 24. Суецька криза</i>	545

<i>Розділ 25. Слони</i>	568
<i>Розділ 26. ОПЕК і кипучий казан</i>	591
<i>Розділ 27. Вуглеводнева Людина</i>	616

Частина V. Битва за світове панування 639

<i>Розділ 28. Переломні роки: країни проти компаній</i>	640
<i>Розділ 29. Нафтова зброя</i>	669
<i>Розділ 30. «Виторговували власне життя»</i>	698
<i>Розділ 31. Імперія ОПЕК</i>	722
<i>Розділ 32. Пристосування</i>	744
<i>Розділ 33. Другий шок: велика паніка</i>	766
<i>Розділ 34. «Нам кінець»</i>	794
<i>Розділ 35. Ще один товар?</i>	811
<i>Розділ 36. Добрячий потогін: скільки ще триватиме падіння?</i>	844
<i>Розділ 37. Криза в Перській затоці</i>	871
<i>Епілог</i>	885
<i>Хронологія</i>	897
<i>Нафта: ціни та видобуток</i>	902
<i>Примітки</i>	904
<i>Бібліографія</i>	941
<i>Подяка</i>	968
<i>Подяка у зв'язку з появою нової редакції</i>	971
<i>Власники прав на фотографії</i>	972
<i>Про автора</i>	974

СПИСОК КАРТ

Перший у світі магістральний трубопровід *Tidewater Pipeline*, 1879 р.

Подорож *Murex*, 1892 р.

Відкриття Середнього Сходу. Нафта в Персії, 1901 р.

Угода про «червону межу», 1 липня 1928 р.

Велика міграція 1920-х рр. Від мексиканського «Золотого шляху» до венесуельського озера Маракайбо

Європейський і Північноафриканський театри Другої світової війни

Тихоокеанський театр Другої світової війни

Великі нафтові угоди. Близькосхідний консорціум, 1951 р.

Трансляскінський трубопровід та альтернативні маршрути. Початок 1970-х рр.

ПЕРЕДМОВА

Вінстон Черчилль змінив свої погляди мало не за одну ніч. Аж до літа 1911 року молодий Черчилль, тодішній міністр внутрішніх справ, був одним з лідерів «економістів» — угруповання британського уряду, що критично ставилося до збільшення видатків на військові потреби. А от їхні опоненти натомість вважали, що Англія має лишатися попереду Німеччини в гонитві озброєнь на морях. Це змагання неабияк роз'ятрювало дедалі більший антагонізм між двома країнами. Однак Черчилль наполегливо заперечував неминучість війни з Німеччиною, вважаючи, що наміри Німеччини необов'язково мають агресивний характер. Він наполягав на тому, щоб витратити кошти на внутрішні соціальні програми, а не на додаткові лінкори.

Та 1 липня 1911 року кайзер Вільгельм вирішив німецьке військове судно *Panter* до марокканського порту Агадір, на атлантичному узбережжі. Німці мали на меті перевірити силу французького впливу в Африці, а також створити позиції для просування власних інтересів на континенті. І хоча *Panter* була лише канонерський човен, а Агадір — другорядне портове місто, його прибуття викликало серйозну міжнародну кризу. Нарощування потужності німецької армії вже викликало занепокоєння серед європейських сусідів; тепер Німеччина, прагнучи здобути собі «місце під сонцем», здавалося б, безпосередньо кинула виклик світовому пануванню Франції та Британії. Протягом кількох тижнів Європу тримав страх можливої війни. Та вже до кінця липня, коли Черчилль заявив, що «баламут відступає», напруження спало. Однак Агадірська криза змінила Черчиллеве бачення майбутнього. Усупереч своїм попереднім переконанням щодо намірів Німеччини, тепер він був упевнений, що Німеччина прагне до гегемонії й готова заради цього використати військову силу. Черчилль дійшов висновку, що війна майже неминуча і коли вона почнеться — лише питання часу.

Обійнявши зразу після Агадіра посаду першого лорда Адміралтейства, Черчилль пообіцяв зробити все можливе, щоб підготувати збройні сили Британії до неминучого дня розплати. Він хотів забезпечити готовність Королівського військово-морського флоту — символу й самого втілення могутності Британської імперії — зустріти виклик Німеччини в чистому морі. Одне з найважливіших і найсуперечливіших питань, що постало перед ним, було, здавалося б, технічного характеру, але насправді мало величезні наслідки для ХХ століття. Питання полягало в тому, чи варто переводити британський військово-морський флот на нафту замість традиційного вугілля. Багато хто вважав такий перехід цілковитим безумством, бо це означало б, що флот більше не може покладатися на безпечне й надійне валлійське вугілля, а залежатиме від ненадійних постачань нафти з далекої Персії, як у ті часи на-

зивали Іран. «Щоб безповоротно перевести флот на нафту, треба “стати до зброї проти моря незгод”», — сказав Черчилль. Однак стратегічні переваги такого заходу — більша швидкість та ефективніше використання робочої сили — були для нього такими очевидними, що він не витрачав часу даремно. Він вирішив, що Британія повинна покласти «нафту в основу свого панування на морі», і тому з усією енергією та ентузіазмом зосередився на досягненні цієї мети.

Вибору не було, за словами Черчилля: «Панування — от що було ціною такої ризикованої справи»¹.

Отак Черчилль напередодні Першої світової війни проголосив засадничу істину, застосовну не лише до великої пожежі, що спалахнула невдовзі, а й до багатьох подій, що відбулися протягом дальших десятиліть, адже відтоді й надовго нафта означала панування. Ця книжка — саме про жадобу панування.

На початку 1990-х років — майже вісімдесят років по тому, як Черчилль віддав перевагу нафті, після двох світових воєн та тривалої холодної війни, і в той час, що, здавалося, мав стати початком нової, мирнішої епохи, — нафта знову опинилася в центрі глобального конфлікту. 2 серпня 1990 року ще один з диктаторів цього століття, Саддам Хусейн в Іраку, вдерся в сусідній Кувейт. Він прагнув не тільки підкорити суверенну державу, а й захопити її багатства. Здобич була величезна. У разі успіху Ірак міг стати провідною нафтовою державою планети і панував би в арабському світі та Перській затоці, де зосереджена основна частина світових запасів нафти. Нова могутність, багатство та контроль над нафтою змусили б решту світу підкорятися амбіціям Саддама Хусейна. Результатом цього стало б різке зрушення в міжнародному балансі сил. Одне слово, панування як таке знову стало нагородою.

За кілька років до цього стало мало не модним говорити, що нафта вже не була такою «важливою». І справді, навесні 1990 року, лише за кілька місяців до нападу Іраку на Кувейт, високопосадовцям Центрального командування Збройних сил США, яким згодом доведеться очолити мобілізацію в США, говорили про те, що нафта втратила своє стратегічне значення. Однак напад на Кувейт розвіяв такі ілюзії. Нафта все ще була основою безпеки, процвітання та самої сутності цивілізації. Це твердження лишається істинним і в XXI столітті.

Хоча сучасна історія нафти бере початок у другій половині XIX століття, саме XX століття цілковито змінилося з настанням нафтової ери. Роль нафти (та тривога щодо її постачання) — одне з головних питань Інтернету та епохи глобалізації, яка характерна для початку XXI століття. В основі історії нафти лежить три важливі теми.

Перша — це піднесення й розвиток капіталізму та сучасного бізнесу. Нафта — найбільший і найпоширеніший у світі бізнес, найзначніший з великих

галузей промисловості, що виникли в останні десятиліття XIX століття. Компанія *Standard Oil*, що до кінця XIX століття домінувала в американській нафтовій промисловості, була одним з перших і найбільших транснаціональних підприємств у світі. Розширення бізнесу від бурильників, що працювали навад, красномовних агентів і зарозумілих підприємців до висококваліфікованих науковців та інженерів, великих корпоративних бюрокрацій і державних компаній, втілює розвиток бізнесу, корпоративної стратегії, технологічного прогресу, розширення ринку, а також національної та міжнародної економіки. За всю історію нафти між людьми, компаніями та державами укладалися угоди та ухвалювалися важливі рішення — іноді з попереднім розрахунком, а іноді майже випадково. У жодному іншому бізнесі так явно й чітко не проявлялося значення ризику та винагороди, а також сильний вплив удачі та долі.

Заглянувши наперед, ми збагнемо, що панування в світі залежатиме як від комп'ютерної мікросхеми, так і від бареля нафти. Нафтова промисловість і досі надзвичайно впливова. З десяти найбільших компаній, що ввійшли до світового рейтингу *Fortune 500* за 2008 рік, шість — нафтові компанії. Допоки не буде знайдене альтернативне джерело енергії, здатне повною мірою задовольнити наявний попит, нафта все ще матиме далекосяжний вплив на світову економіку; великі коливання цін можуть або викликати економічне зростання, або, навпаки, призвести до інфляції та спричинити рецесію. У наш час нафта — єдиний товар, про який постійно говорять і сперечаються не тільки на сторінках, присвячених економіці, а й на першій сторінці. Як і давніше, нафта лишається джерелом багатства для окремих людей, компаній та цілих держав. За словами одного магната, «нафта — це майже гроші»².

Суть другої теми полягає в тому, що нафта як товар тісно переплетена з національною стратегією, глобальною політикою та владою. Поля битв Першої світової війни підтвердили важливість нафти як складника військово-економічного потенціалу держав, коли двигун внутрішнього згоряння замінив коня та локомотив на вугільному паливі. Нафта мала великий вплив на перебіг і результати Другої світової війни як на Далекому Сході, так і в Європі. Японці напали на Перл-Гарбор, щоб захистити свій фланг, коли змагалися за нафтові ресурси Ост-Індії. Серед найважливіших стратегічних цілей Гітлера під час нападу на Радянський Союз було захоплення нафтових родовищ на Кавказі. Але перевага Америки в нафті виявилася вирішальною, і до кінця війни німецькі та японські паливні баки виявилися порожніми. У роки холодної війни боротьба за контроль над нафтою між транснаціональними корпораціями і розвитковими країнами була основною частиною великої драми деколонізації та виниклого націоналізму. Суецька криза 1956 року, що ознаменувала собою кінець старих європейських імперій, була так само пов'язана

на з нафтою, як і з іншими чинниками. У 1970-х роках «влада нафти» стала всеосяжною, виводячи країни, що досі перебували на периферії міжнародної політики, на позиції багатих і впливових країн, спричиняючи разом з тим глибоку кризу довіри до індустріальних держав, чие економічне зростання було основане на нафті. Нафта стала епіцентром першої після закінчення холодної війни кризи — інтервенції Іраку в Кувейт 1990 року. І нафта мала великий вплив на перебудову міжнародних відносин, що відбулася в 2004—2008 роках унаслідок драматичного підвищення цін на нафтопродукти, повернення до ресурсної політики та підвищення впливу Китаю та Індії на світовому ринку.

Однак нафта також довела, що може бути золотом дурнів. Шахові Ірану вдалося здійснити своє найпалкіше бажання й здобути контроль над нафтовими багатствами, що його й знищило. Нафта підняла економіку Мексики, щоб згодом її підірвати. Радянський Союз — другий у світі експортер — розтратив свої величезні прибутки від нафти в 1970-х і 1980-х роках на нарощування військової потуги та низку безглузких, а деколи й катастрофічних міжнародних авантур. І Сполучені Штати, колись найбільший у світі нафтовидобувач, а тепер — найбільший споживач, вимушені імпортувати 55—60 % від своїх потреб нафти, послаблюючи свою загальну стратегічну позицію і збільшуючи й без того обтяжливий дефіцит торговельного балансу — хистке як для великої держави становище.

Після закінчення холодної війни склався новий світоустрій. Економічна конкуренція, регіональні протиборства, етнічні й релігійні зіткнення йдуть на зміну традиційній ідеології як основі міжнародних і національних конфліктів, чому сприяє розповсюдження сучасної зброї. На перший план вийшла нова ідеологія — релігійний екстремізм і джихадизм. Але нафта лишалася стратегічним товаром, що має надважливе значення для національної стратегії держав і міжнародної політики.

Третя тема в історії нафти стосується того, як світ став Вуглеводним суспільством, а ми самі, мовою антропологів, — Вуглеводневою людиною. У перші десятиліття після своєї появи нафтовий бізнес забезпечив індустріальні країни продуктом під назвою «гас», відомим як «нове світло», що відклало настання ночі й продовжило робочий день. Наприкінці XIX століття Джон Д. Рокфеллер став найбагатшою людиною в Сполучених Штатах переважно завдяки торгівлі гасом. У той час бензин був, по суті, лише непотрібним побічним продуктом, що іноді вдавалося продати по два центи за галон*, а як ні, то його просто виливали в річку ночами. Але так само, як винахід

* Галон — міра об'єму, що в США дорівнює приблизно 3,78 л (для рідин). (Тут і далі прим. ред., якщо не зазначено інше.)

лампи розжарювання, здавалося б, став сигналом про моральне старіння нафтової промисловості, так і зі створенням двигуна внутрішнього згоряння, що працює на бензині, розпочалася нова ера. Нафтова промисловість дістала новий ринок збуту, і зародилася нова цивілізація.

У XX столітті нафта разом з природним газом скинули з престолу короля Вугілля, що був до того головним джерелом енергії для промислового світу. Нафта також стала основою для великої повоєнної субурбанізації, що змінила як теперішній ландшафт, так і наш сучасний уклад життя. У XXI столітті ми так залежимо від нафти, а нафта так вплетена в наше повсякдення, що ми навіть не усвідомлюємо її всепроникний вплив. Нафта визначає, де нам жити, як нам жити, як добиратися на роботу, як подорожувати і навіть де нам залишатися. Нафта — це кров у жилах приміських спільнот. Нафта (і природний газ) — основні складники добрив, від яких залежить усе сільське господарство світу; нафта дозволяє привозити харчові продукти в мегаполіси, що нездатні самі задовольняти власні потреби. Завдяки нафті ми маємо пластмасу й хімікати — цеглинки й будівельний розчин сучасної цивілізації, що зникне, якщо нафтові свердловини всього світу раптом виснажаться.

Упродовж більшої частини XX століття дедалі більша залежність від нафти ледь не в усьому світі оцінювалася як щось хороше, як символ поступу людства. Проте в XXI столітті ситуація змінилася. З розвитком руху захисту довкілля основні принципи індустріального суспільства опинилися під загрозою; і нафтова промисловість у всіх її вимірах стоїть на чолі списку того, що треба ретельно досліджувати, критикувати і з чим треба боротися. В усьому світі намагаються скоротити спалювання викопного палива — нафти, вугілля та природного газу, що спричиняє смог, забруднення повітря, кислотні дощі й виснаження озонового шару, а також призводить до зміни клімату. На останній проблемі робиться основний акцент у національній політиці різних країн і в рамках міжнародних переговорів. Нафту, яку вважаємо головною особливістю звичного нам світу, тепер називають основним чинником деградації довкілля; а нафтова промисловість, що пишалася своєю технологічною майстерністю та своїм внеском у створення сучасного світу, повинна захищатися від звинувачень у загрозі сучасному й майбутнім поколінням. Ця ситуація створила новий імператив для технологічних інновацій задля зменшення проблем довкілля.

А проте Вуглеводнева людина демонструє низьку схильність відмовлятися від своїх автомобілів, приміського будинку й того, що вважає не просто побутовими вигодами, а самою суттю свого укладу життя. Мешканці розвинутих країн не виказують бажання відмовитися від здобутків економіки, основаної на нафті, попри проблеми довкілля. Будь-яка ідея про скорочення світового споживання нафти буде під впливом надзвичайного росту населен-

ня — з урахуванням того, що дедалі більше людей у світі вимагають «права» на соціальне забезпечення, що випливає зі споживання. У період з 1990 по 2008 рік загальний світовий рівень споживання нафти зріс майже на 30 %, з 67 млн до 86 млн барелів на день. За той самий період попит на нафту в Індії збільшився більше ніж удвічі, а в Китаї — більше ніж утричі. Отже, маємо готове підґрунтя для серйозної суперечності: з одного боку — охорона й захист довкілля та скорочення споживання вуглецю, а з іншого — економічне зростання, вигоди Вуглеводного суспільства та енергетична безпека.

Ось ці три теми живлять історію, що розгортається на цих сторінках. Її полотно — весь світ. Історія — це літопис епічних подій, що зачепили кожного з нас. Це стосується як потужних, безособових сил економіки й технологій, так і стратегії та спритності бізнесменів і політиків. На сторінках цієї книжки з'являються магнати та підприємці цієї галузі — звісно, Рокфеллер, а також Генрі Детердінг, Галуст Гюльбенкян, Жан-Пол Гетті, Арманд Гаммер, Томас Бун Пікенс і багато інших. А втім, не менш важливі для історії такі постаті, як Черчилль, Адольф Гітлер, Йосип Сталін, Ібн Сауд, Могаммед Мосаддег, Двайт Айзенгавер, Ентоні Іден, Генрі Кіссінджер, Джордж Герберт Волкер Буш і його син Джордж Волкер Буш, а також Саддам Хусейн.

І все ж, попри конфлікти та складнощі, в історії нафти часто простежується певна «одновірність», коли події давноминулих днів сприймаються по-сучасному, а в недавніх і теперішніх подіях чується гулке відлуння минулого. Водночас це також історія окремих людей, потужних економічних сил, технологічних змін, політичної боротьби, міжнародних конфліктів і по-справжньому епічного повороту. Автор цієї книжки сподівається, що дослідження економічних, соціальних, політичних і стратегічних наслідків того, що наш світ залежить від нафти, висвітлить минуле, дозволить ліпше зрозуміти теперішнє й допоможе передбачити майбутнє.

ЧАСТИНА I

ЗАСНОВНИКИ

РОЗДІЛ 1

З ДУМКОЮ ПРО НАФТУ: ПОЧАТОК

Сталася неприємність із пропалими 526,08 \$.

Заробітну плату університетського викладача в 1850-х роках навряд чи можна було назвати щедрою, тому в пошуках додаткових заробітків Бенджамін Сілліман-молодший, син відомого американського хіміка й сам видатний викладач хімії Єльського університету, взявся виконати побічну дослідницьку роботу, за яку йому обіцяли заплатити 526,08 \$. 1854 року його найняла група промоторів і бізнесменів, та, хоча він і завершив проект, обіцяного гонорару так і не отримав. Сілліман, переповнений щораз більшим роздратуванням, хотів знати, куди ділися гроші. Його гнів був спрямований на керівництво групи інвесторів — особливо на Джорджа Бісселла, нью-йоркського юриста, і Джеймса Таунсенда, президента банку в місті Нью-Гейвені. Щодо Таунсенда, то він не бажав розголошу, побоюючись за свою репутацію серед вкладників банку, якби ті дізналися про його участь у такій авантюрній справі.

Річ у тому, що Бісселл, Таунсенд та інші члени групи в безмежній своїй зарозумілості задумали проект, оснований на баченні грандіозного майбутнього речовини, званої як «гірська олія»* (названої так, щоб відрізнити її від рослинних олій і тваринних жирів**). Їм було відомо, що гірську олію, або ж нафту, знаходили в струмках у вигляді бульок, а також вона просочувалася крізь соляні свердловини поблизу Ойл-Кріку — річки, що протікає серед віддалених лісистих пагорбів північно-західної Пенсильванії. Там, у глушині, невелику кількість цієї темної смердючої речовини видобували доволі примітивними способами: або збираючи з поверхні джерел і струмків, або викручуючи вимочені в нафтовмісних водах ганчірки чи ковдри. Основну частину мізерного видобутку використовували для виготовлення ліків.

Згадана група підприємців вважала, що нафту можна видобувати куди більше і переробляти її в рідину, яку можна використовувати як джерело світла в лампах. Вони були певні, що нова рідина для ламп висококонкурентна з «вугільними оливами», які завоювали своє місце на ринку в 1850-х роках. Коротше кажучи, вони вважали, що, якби їм вдавалося видобувати достатню

* Буквально — «rock oil». Давні українські терміни на позначення нафти зафіксовано у словнику Б. Грінченка — «скальний олій», «земляна олія», «текучка», «ропа», «нахта». У словниках 20-х років є, крім того, «гірська олія», «земна мазь». За нормами сучасної української мови, олія — рослинний продукт, тож надалі rock oil, earth oil, crude oil, crude — нафта, сира нафта, неочищена нафта, залежно від контексту.

** Англ. vegetable oils — буквально «рослинна олія» (це плеоназм, українською «олія», за означенням, рослинна).

кількість такої рідини, то могли б вивести на ринок недороге якісне джерело світла, таке потрібне в середині XIX століття. Вони були переконані, що зможуть освілювати міста й села Північної Америки та Європи. Не менш важливим було й те, що нафту можна було використовувати для змащення рухомих частин механізмів, чия епоха тільки-но починалася. Як і всі підприємці, захоплені власними мріями, вони були переконані, що, втіливши свій план, стануть дуже заможними. Багато хто відверто над ними насміхався, але їм таки вдалося довести справу до кінця. Саме їм судилося закласти підмурок для цілковито нової ери в історії людства — епохи нафти.

ЩОБ «РОЗВІЯТИ НАШІ СКОРБОТИ»

Смілива затія бере початок із серії випадкових подій і завдячує своєю появою рішучості однієї людини — Джорджа Бісселла, що більше, ніж будь-хто, доклав зусиль для створення нафтової промисловості. Широкочолій, з видовженим обличчям, Бісселл справляв враження інтелектуальної потуги. Та, крім того, завдяки своєму досвідові, він був доволі практичною людиною, відкритою для ділових можливостей. Уже з дванадцяти років змушений піклуватися про себе сам, Бісселл здобув освіту в Дартмутському коледжі, заробляючи на життя репетиторством і написанням статей. Деякий час після закінчення навчання він викладав латинську та грецьку мови, а згодом подався до Вашингтона, де працював журналістом. За деякий час, оселившись у Новому Орлеані, Бісселл став директором середньої школи, а згодом — інспектором державних шкіл. У вільний час він вивчився на юриста й опанував ще кілька мов. Бісселл вільно володів французькою, іспанською та португальською мовами, міг читати й писати на івриті, санскриті, давній і сучасній грецькій, латинській і німецькій. 1853 року через нездоров'я він змушений був повернутися на північ і, проїжджаючи через західну Пенсильванію на шляху додому, побачив, як примітивним способом видобувають нафту — вручну з поверхні води, викручуючи ганчірки, просякнуті нафтою. Невдовзі по тому, гостюючи в своєї мами в Ганновері (штат Нью-Гемпшир), він навідався до своєї альма-матер — Дартмутського коледжу, де в кабінеті одного з викладачів побачив пляшку зі зразком тієї самої нафти, видобутої в Пенсильванії. Цей зразок кілька тижнів тому привіз інший випускник Дартмуту, сільський лікар, що практикував у західній Пенсильванії.

Бісселл знав, що нафта невеликими дозами використовується як патентований і народний засіб проти найможливіших недуг — головного й зубного болю, глухоти, розладу шлунка, глистів, ревматизму, водянки і аж до загоєння ран на спині коней і мулів. Це лікарське надіб'я називали «олія

сенека»* — на честь вождя місцевого племені індіанців на прізвисько Червоний Мундир, що нібито передавав таємні відомості про лікувальні властивості рідини білим людям. Один з постачальників «олії сенека» так рекламував «чудодійні цілющі властивості» у вірші:

З таємного родовища бальзам
Наділить нас здоров'ям та життям:
Магічна рідина тече з глибин,
Щоб стишити страждання наші й сплін**.

Бісселл знав, що в'язка чорна рідина легкозаймиста. Коли він побачив зразок нафти в Дартмуті, його осяяло: цю рідину можна використовувати не як ліки, а для освітлення, що, цілком можливо, розвіє скорботи в його порожньому гаманці. Втілюючи цю ідею в життя, він міг би розпрощатися з бідністю й стати багатим. Це інтуїтивне розуміння стане його головним принципом і вірою, які не раз зазнаватимуть випробувань у найближчі шість років, коли надію раз по раз змінитиме розчарування¹.

ЗНИКЛИЙ ВИКЛАДАЧ

А от чи можна було використовувати нафту для освітлювання? Бісселл зумів зацікавити своєю ідеєю інших інвесторів, і наприкінці 1854 року вони залучили до справи викладача Єльського університету Сіллімана, що мав проаналізувати як освітлювальні, так і мастильні властивості нафти. Можливо, важливішим тут було саме ім'я Сіллімана, адже його схвалення проекту могло слугувати гарною рекламою, що допомогла б продавати акції та накопичити капітал для продовження задуманої справи. Важко було знайти ліпшу кандидатуру для цієї мети. Оглядної статури, енергійний, з «добрим веселим обличчям», Сілліман мав одне з найвидатніших і найшанованіших прізвиськ у науці XIX століття. Син засновника американської хімії, він зумів і сам стати поважним науковцем свого часу, а також автором провідних підручників з фізики та хімії. Єль був науковим центром Америки середини XIX століття, а центром університету були батько та син Сіллімани.

Сіллімана, однак, цікавив більше прагматичний аспект життя, ніж абстрактні ідеї, що й привело його у світ бізнесу. Попри свою високу репутацію й наукові досягнення, Сілліман потребував додаткових засобів для існування. Платня викладача була невелика, а його сім'я збільшувалася, тож він постій-

* Сенека (англ. *Seneca*) — найзахідніше плем'я Ірокезької конфедерації.

** Переклав Дмитро Щербина.

но шукав підзаробітку як консультант з геологічної та хімічної експертизи для різних клієнтів. Смак до практичної роботи приведе його до безпосередньої участі в спекулятивних оборудках, що в разі успіху, як він пояснював, мали надати йому «вдосталь простору... для науки». Його шурин був налаштований скептичніше. Бенджамін Сілліман-молодший, казав він, «постійно кидається від одної справи до другої, а це — на шкоду Науці».

Коли Сілліман почав досліджувати нафту, то дав своїм новим клієнтам вагомі підстави думати, що ті дістануть бажаний звіт. «Я можу обіцяти вам, — оголосив він на початку свого дослідження, — що результат відповідатиме вашим сподіванням щодо цінності цього матеріалу». Три місяці по тому, під кінець свого дослідження, він ще з більшим захопленням повідомив про «несподівані успіхи у використанні дистилляту *нафти* як джерела освітлення». Інвестори нетерпляче чекали остаточного звіту. І тут стається заковика. Сілліман повідомляє, що замовники винні йому 526,08 \$ (що еквівалентно приблизно теперішнім 5000 \$). Ба більше, він наполягав, щоб перший внесок, 100 \$, перевели на його рахунок у Нью-Йорку. Сілліман зажадав куди більшого гонорару, ніж сподівалися інвестори. Замовники грошей не переводили, і викладач був засмучений та розгніваний. Урешті-решт, він узявся до проекту не через жадобу до знань. Йому конче були потрібні гроші, і якомога швидше. Він чітко дав зрозуміти, що не віддасть звіту, поки йому не заплатять. А щоб довести серйозність своїх намірів, таємно передав звіт на зберігання приятелеві до того часу, доки все не розв'яжеться, а сам поїхав далеко на південь, де його було важко знайти.

Інвестори впали у відчай. Остаточний звіт був абсолютно потрібний, щоб залучити додатковий капітал. Вони бігали по всіх усюдах, шукаючи грошей, та все даремно. Врешті один з партнерів Бісселла ризикнув власними грошима, хоч і поскаржився, що «це найважчі часи», які йому доводилося переживати. Звіт, датований 16 квітня 1855 року, передано інвесторам і негайно відправлено у друк. Хоч інвестори все ще були обурені гонораром Сіллімана, насправді вони здобули куди більше, ніж витратили. За словами одного історика, дослідження Сіллімана було ні більше ні менше як «переломний момент у розвитку всього нафтового бізнесу». Сілліман розвіяв будь-які сумніви щодо нових потенційних способів використання нафти. У своєму звіті він повідомив, що речовину можна довести до різних рівнів кипіння, а отже, переганяти в різні фракції, що складаються з вуглецю та водню. Одна з таких фракцій була дуже якісна освітлювальна олива. «Панове, — писав Сілліман своїм клієнтам, — мені здається, є всі підстави оптимістично заявити, що ваша компанія володіє такою сировиною, з якої простим і дешевим способом можна виготовляти дуже цінні продукти». Після розв'язання всіх суперечностей, будиши цілком задоволений результатами ділових відносин, він виявив повну готовність працювати над дальшими проектами.

Озброївшись звітом Сіллімана, що виявився найпереконливішою рекламою нової справи, група підприємців без особливих труднощів залучила потрібні кошти від інших інвесторів. Сам Сілліман узяв двісті акцій, зміцнивши престиж підприємства, яке назвали *Pennsylvania Rock Oil Company*. Однак знадобилося ще півтора важкого року, щоб інвестори виявилися готовими до наступного ризикованого кроку.

З дослідження Сіллімана вони знали, що з нафти можна здобути освітлювальну рідину. Та чи було досить запасів нафти? Дехто казав, що це лише «краплі» з підземних вугільних пластів. Певна річ, не можна побудувати бізнес, збираючи нафтові плями з поверхні струмків чи викручуючи промочену нафтою ганчірку. Найголовнішим у цій справі — і для цього й створювалося підприємство — було довести, що запаси нафти доволі великі й доступні, бо тільки так можна було розраховувати на істотні капіталовкладення².

ЦІНА ТА ІННОВАЦІЇ

Сподівання, покладені на ще невідомі властивості нафти, виникли через нагальну потребу. Стрімке зростання населення й повсюдний розвиток економіки викликали попит на штучне освітлення. Звичайний гніт, просякнутий тваринним жиром чи рослинною олією, — найліпше, що могла собі дозволити більшість людей протягом століть (якщо взагалі могла собі щось таке дозволити). Ті, хто мав гроші, використовували кашалотовий жир, що не одне століття вважали найліпшим джерелом високоякісного освітлення. Через збільшення попиту на жиром, в Атлантиці падала кількість кашалотів, і китобійним суднам доводилося плити все далі й далі — за мис Горн, в далекі води Тихого океану. Ціни росли, і для китобоїв то був золотий вік, але для споживачів, що не бажали платити 2,50 \$ за галон, усе було навпаки. До того ж не було жодної впевненості, що ціна не зростатиме й далі. З'явилися дешевші освітлювальні рідини. На жаль, всі вони були погані якості. Найпопулярнішим з них був камфен, похідне від скипидару, що давав гарне світло, але мав чималий недолік — був надзвичайно легкозаймистий, ба більше, міг призводити до вибуху в людських оселях. Також користувалися так званим міським газом, який видобували з вугілля. Цей газ подавали у вуличні ліхтарі та в міські будинки дедалі більшого числа сімей середнього й вищого класу. Проте «міський газ» коштував дорого, а потреби в надійному й відносно дешевому освітленні різко зросли. Була ще одна потреба — у мастильних матеріалах. Машини, що з'явилися завдяки прогресові машинобудування, — механічний ткацький верстат, паровий друкарський верстат тощо — створювали таке тертя, з яким звичайні мастильні матеріали, як-от свиняче сало, не справлялися.

Наприкінці 1840-х — на початку 1850-х років підприємці через інновації вже почали реагувати на ці потреби, видобуваючи освітлювальні олива й мастила з вугілля та інших вуглеводнів. Когорта ентузіастів як у Британії, так і в Північній Америці продовжувала пошуки, формуючи ринок і розвиваючи переробні технології, на яких згодом базуватиметься нафтова промисловість. Британський адмірал Томас Кокрен, який свого часу встиг побувати під судом військового трибуналу (подейкують, до речі, що саме він став прототипом для Байронового Дон Жуана), захопився думкою про потенціал застосування гудрону і, прагнучи просувати свою ідею, придбав на Тринідаді величезну бітумну яму. Деякий час Кокрен співпрацював з канадцем на ім'я Абрагам Геснер. Замолоду Геснер намагався започаткувати бізнес з експорту коней у Вест-Індію, але після двох корабельних катастроф облишив цю затію й подався в *Guy's Hospital* у Лондоні вивчати медицину. Повернувшись у Канаду, він знову змінив свій рід діяльності й став геологом у Нью-Брансвіку. Геснер розробив процес видобування з гудрону та подібних до нього речовин рідини з подальшим її переробленням на якісну освітлювальну оливу. Він назвав цю рідину *kerosene* (керосин) — від двох давньогрецьких слів *κηρός* («віск») та *ἐλαιον* («оливкова олія»), змінивши закінчення неологізму так, щоб його продукт за звучанням скидався на вже знайомий споживачам камфен (*camphene*). 1854 року винахідник подав заявку на патент США для виробництва «нового рідкого вуглеводню, який я називаю *Kerosene* і який можна використовувати для освітлення або інших цілей».

Геснер допоміг створити в Нью-Йорку заводи з виробництва керосину, або ж гасу, і вже до 1859 року щодня виробляли по п'ять тисяч галонів цього продукту. Таке ж підприємство функціонувало й у Бостоні. Шотландський хімік Джеймс Янг незалежно від Геснера зробив відкриття схожого процесу на основі канельного вугілля, ставши піонером переробної промисловості у Британії; ще одне підприємство, де використовували лупакову* породу, відкрилося у Франції. До 1859 року тридцять чотири компанії в Сполучених Штатах Америки виробляли гасу, або «вугільної оливи», на суму 5 млн \$ на рік. Збільшення обсягів виробництва «вугільної оливи», як писав редактор одного галузевого журналу, було доказом «стрімкої енергії, з якою американські уми беруться до будь-якої галузі промисловості, що обіцяє гарний прибуток». Невелику частину гасу видобували з пенсильванської гірської олії, зібраної традиційними способами. Цей гас час від часу з'являвся на нафтопереробних заводах Нью-Йорка³.

Не можна сказати, що людству була невідома нафта. У різних частинах Середнього Сходу напівтверда тягуча речовина, відома як бітум, просочувалася на поверхню через тріщини та розломи, і перші свідчення про це з'явилися в сиву давнину, 5000 року тому, ще в Месопотамії. Найвідоміше джерело бітуму було

* Shale — укр. лупак, рос. сланец.

в поселенні під назвою Хіт, на березі річки Євфрат, неподалік Вавилону (і сучасного Багдада). У I столітті до н. е. грецький історик Діодор так захоплено писав про стародавню бітумну промисловість: «Багато неймовірних див можна побачити у вавилонському краю, та немає більшого дива за джерела великої кількості гудрону». У деяких таких місцях на поверхню землі виходили ще й нафтові гази, що безперервно горіли, породивши культ поклоніння вогню на Середньому Сході.

На стародавньому Середньому Сході бітум мав товарний попит. Його використовували як будівельний розчин. Саме ним скріплювали стіни Єрихона й Вавилону. Імовірно, Ноїв ковчег і кошик Мойсея також були вкриті бітумом, щоб зробити їх водонепроникними. Крім того, бітум використовували для будівництва доріг і, хоч і досить обмежено й неефективно, освітлення. Бітум застосовували також і в медицині. Опис римським натуралістом Плінієм його фармацевтичної цінності, зроблений у I столітті н. е., був схожий на рекламу нафти в Сполучених Штатах у 1850-х роках. Пліній стверджував, що бітум зупиняє кровотечу, загоює рани, зцілює хворих на катаракту, оздоровлює недужих на подагру, виліковує зубні болі, пом'якшує хронічний кашель, полегшує ядуху, зупиняє діарею, сприяє зрощенню пошкоджених м'язів і послаблює ревматизм і лихоманку. Він також «допомагає вирівнювати вії, що заважають очам добре бачити».

У нафти було ще одне застосування: запаленим цей продукт широко використовували під час воєн, і доволі часто він відігравав вирішальну роль у битві. У Гомеровій «Іліаді» читаємо:

...і метнули трояни вогонь неугасний
На кораблі бистрохідні, і полум'я скрізь спалахнуло*.

Перед захопленням Вавилону перського царя Кіра попередили про небезпеку можливих вуличних боїв. На це він дав відповідь, заявивши таке: «У нас також є чимало смоли та клоччя, і ми швидко рознесемо повсюди полум'я, тому ті, хто перебуватиме на дахах, або швидко покинуть їх, або помруть у вогні». Після VII століття візантійці використовували так званий «грецький вогонь» — горючу суміш нафти й вапна, що, як її зволожити, спалахувала. Склад суміші став державною таємницею, яку оберігали як зіницю ока. Візантійці застосовували «грецький вогонь», відбиваючи морські напади ворогів. Сумішшю змащували наконечники стріл або начиняли примітивні гранати. Століттями цю зброю вважали страшнішою, ніж порох⁴.

Тож, як бачимо, використання нафти на Середньому Сході має довгу й різноманітну історію. Проте якимось дивовижним чином протягом багатьох століть знання про застосування цієї речовини були для Заходу недоступні, мож-

* Переклав Борис Тен.

ливо, тому, що всі основні відомі джерела бітуму були за межами Римської імперії, що перешкоджало поширенню його використання на Захід. Хай там як, а в багатьох частинах Європи — Баварії, Сицилії, на Паданській рівнині, в Ельзасі, Ганновері та Галичині — ще в часи Середньовіччя були помічені й описані місця виходу на земну поверхню нафти. А от технологію перероблення в Європу привезли араби, хоча сфера застосування, описана в працях ченців і рання лікарів, обмежувалася здебільшого медициною. Однак ще задовго до підприємницького осяяння Джорджа Бісселла та звіту Бенджаміна Сіллімана у Східній Європі розвинулася невелика нафтова промисловість — спочатку в Галичині (що по черзі входила до складу Польщі, Австрії та Росії), а потім і в Румунії. Селяни вручну викопували колодязі, накопичувалася неочищена нафта, яку згодом переробляли на гас. Один львівський фармацевт за допомогою одного бляхаря винайшов дешеву лампу, що підходила для спалювання гасу. До 1854 року гас став одним з основних товарів у Відні, а до 1859 року в Галичині повним ходом розвивався газовий бізнес. У більш як 150 селах промишляли видобуванням нафти під керівництвом таких родин, як Бакенроти-Броницькі. Загальний обсяг видобутої 1859 року в Європі, переважно в Галичині та Румунії, сировини становив 36 тисяч барелів. Однак східноєвропейська нафтовидобувна промисловість мала один недолік: їй бракувало технологій буріння.

Поширення гасу в 1850-х роках у Сполучених Штатах зіткнулося з двома істотними перепонами: по-перше, не вистачало потрібної кількості сировини, а по-друге, не було дешевої лампи, пристосованої для спалювання гасу. Використовувані лампи здебільшого чаділи їдким димом. І якось один нью-йоркський агент з продажу гасу дізнався, що у Відні для спалення галицького гасу виготовляють лампу зі скляною колбою. Нова лампа, яку винайшли фармацевт і бляхар зі Львова, вирішила проблеми диму й неприємного запаху. Згаданий уже нью-йоркський торговець вирішив імпортувати лампи у США, де вони швидко знайшли свого покупця. Попри те, що з часом дизайн гасниці не раз покращувався, саме «віденською» лампою довгий час торгували в Сполучених Штатах, а згодом її реекспортували по всьому світі⁵.

Тож на той час, коли Бісселл розпочав втілювати в життя свою затію, в деяких домівках уже використовували дешеву й якісну освітлювальну оливу — гас. Технології, потрібні для перероблення нафти на гас, уже були прибуткові з вугільними оливами. Недорога лампа, здатна спалювати гас, також була винайдена. До суті справи, Бісселлові та його компаньйонам у *Pennsylvania Rock Oil Company* належало відкрити нове джерело сировини, яке можна було б переробляти в межах уже відомого технологічного процесу. Тепер усе впиралося у вартість. Якби підприємцям вдалося знайти джерела гірської олії — нафти — великими кількостями, вони могли б захопити ринок освітлювальної оливи, потіснивши з нього дорожчу й менш якісну продукцію.

Просто копати нафту проблемі б не зарадило. Треба було шукати альтернативу. Понад півтори тисячі років тому в давньому Китаї видобували сіль, роблячи в землі свердловини завглибшки до трьох тисяч футів. Близько 1830 року китайська технологія соляних свердловин стала відома в Європі, а згодом — у Сполучених Штатах. І от якось одного спекотного нью-йоркського дня 1856 року Джордж Бісселл, усе ще розмірковуючи, як розпочати втілювати свою затію, сховався від палючого сонця під накриттям аптечної крамниці на Бродвеї. Роздивляючись вітрину, він побачив рекламу лікувального засобу з нафти. На задньому плані плакату були зображені кілька бурових веж, схожих на ті, що використовували для видобування солі. Нафту для чудодійного лікарського засобу видобували як побічний продукт видобування солі. Для Бісселла ця випадковість (разом з попереднім осяянням у західній Пенсильванії та з випадком у Дартмутському коледжі) заповнила останню прогалину в картині. А що як спробувати дістатися до нафти через зроблені в землі свердловини? Якщо це вдасться, то на решті шлях до успіху та багатства буде відкритий.

Глибокодумність Бісселла та його компаньйонів привела *Pennsylvania Rock Oil Company* до рішення застосувати технологію соляних свердловин для видобування нафти. Замість того, щоб копати в пошуках нафти, вони свердлитимуть. Треба сказати, що не їм першим спало це на думку: в Сполучених Штатах і Канаді вже експериментували з цією ідеєю. Однак Бісселл і його одностудії були готові рухатися далі. В їхніх руках був звіт професора Сіллімана, і завдяки цьому звітові вони мали капітал. Спершу, правда, ніхто їх серйозно не сприймав. Коли Джеймс Таунсенд запропонував іншим банкірам у Нью-Гейвені обговорити ідею нафтових свердловин, йому довелося почути чимало насмішок: «Таунсенде, ви хочете видобувати нафту з землі, наче воду? Та це ж нісенітниця! Ви, певно, з глузду з'їхали!» Однак підприємці, будучи впевнені у власній правоті та можливостях, збиралися довести справу до кінця. Та кому ж вони могли б довірити свій божевільний проєкт?⁶

«ПОЛКОВНИК»

Одним з кандидатів став такий собі Едвін Лорентайн Дрейк. Цікаво, що вибір на нього випав випадково, бо жодних особливих вмінь і навичок у того не було. Дрейк, маючи славу майстра на всі штуки, свого часу пропрацював кондуктором на залізниці, а тепер через погане здоров'я йому довелося оселитися з дочкою в старому готелі *The Tontine* у Нью-Гейвені. Так сталося, що в тому ж готелі проживав нью-гейвенський банкір Джеймс Таунсенд. У цьому готелі збиралися чоловіки поговорити про те про се й обмінятися новинами. Це було ідеальне місце для тридцятивосьмирічного Дрейка — товариського балакучого життєлюбця, людини не при ділі. Цілісінькими вечорами він коротавав дозвілля, розва-

жаючи відвідувачів історіями зі свого багатого на події життя. Дрейк мав буйну уяву, тому всі його оповідки вирізнялися драматизмом і перебільшеннями, і сам він неодмінно відігравав у них провідну роль. Таунсенд часто розмовляв з Дрейком про затію з нафтою й навіть зумів переконати його придбати частину акцій компанії, а згодом запросив узяти участь у реалізації проекту. Дрейк ніде не працював, однак зберігав деякі привілеї працівника залізниці, зокрема право на безплатний проїзд, а це для Таунсенда та його компаньйонів, що мали потребу у фінансах, було дуже доречно. Таунсенд, крім того, вирізнявся однією рисою, що згодом виявиться дуже цінною, — наполегливістю.

Виряджаючи Дрейка в Пенсильванію, Таунсенд поціклувався про свого роду «підхвальні рецензії». Занепокоений можливими неприємностями на кордонах штатів, а також бажаючи справити враження на «місцевих провінціалів», банкір надіслав наперед кілька листів на ім'я «полковника» Е. Л. Дрейка. Отак і з'явився досі нікому не знаний «полковник» Дрейк. Хитрощі вдалися. У грудні 1857 року до Тайтусвілла, крихітного зубожілого села з населенням 125 душ, прибув «полковник» Е. Л. Дрейк. Мандрівка туди виявилася виснажливою. Дрейкові довелося продиратися крізь море багнюки, їдучи на задньому зовнішньому сидінні поштової карети, що двічі на тиждень курсувала лісистими пагорбами північно-західної Пенсильванії. По прибутті «полковника» чекала дружня та гостинна зустріч. Мешканці Тайтусвілла жили на позички в місцевій лісозаготовчій компанії. Вважалося, що тільки-но ліси на довколишніх пагорбах будуть повністю вирубані, як поселення стане пустою і все тут знову належатиме природі.

У свій перший приїзд Дрейк повинен був зареєструвати на ім'я компанії ділянку землі, де потенційно могла бути нафта. З цим завданням він швидко справився й повернувся в Нью-Гейвен з наміром якомога хутчіше взятися до наступної куди складнішої справи — буріння нафтової свердловини. Згодом він згадував, як вирішив, що нафту «можна здобути великими кількостями методом буріння, як і у випадку із соляними свердловинами». «Я також постановив собі, що саме я повинен взятися до цієї справи. Однак виявилось, що ніхто, з ким я розмовляв на цю тему, не погодився зі мною, стверджуючи, що нафта на поверхні землі — це лише рідина, що просочилася з розлогих вугільних родовищ або пластів».

Однак Дрейка неможливо було відрадити. Навесні 1858 року він знову повернувся до Тайтусвілла з наміром продовжити роботу. На той час інвестори створили нову компанію під назвою *Seneca Oil Company*, де Дрейк працював генеральним представником. Роботи були розгорнуті на ділянці за дві милі від Тайтусвілла вниз річкою Ойл-Крік, на фермі з нафтовим джерелом, з якого традиційними методами збирали від трьох до шести галонів нафти на день. Після кількох проведених у Тайтусвіллі місяців Дрейк написав до Таунсенда: «Я облишу спроби докопатися до нафти вручну, бо переконався, що буріння обійдеться

дешевше». Водночас він просив банкіра з Нью-Гейвена негайно переслати йому ще грошей. «Якщо ми хочемо чогось досягти, треба мати гроші. <...> Прошу негайно повідомити про переказ. З грошима тут дуже сутожно». Трохи згодивши, Таунсенд надіслав тисячу доларів, за які Дрейкові вдалося найняти бурильників, «солевидобувачів», без яких робота стояла б на місці. Однак солекопи мали славу затятих прихильників віскі й часто були нападпитку, тому Дрейк поводився з тими, кого наймав, доволі обережно. Платня була прив'язана до виконаної роботи — один долар за кожен просвердлений фут. Перші кілька бурильників, яких він найняв, просто пішли. Насправді їм бракувало сміливості сказати у вічі Дрейкові, що той божевільний. Дрейк знав лише, що за цілий рік свого перебування в Тайтусвіллі жодних результатів він не досяг, а от-от вже холодна зима. Інвестори в Нью-Гейвені нетерпляче чекали результатів, а Дрейк тим часом заходився встановлювати паровий двигун, що урухомлював би головки свердла.

Нарешті весною 1859 року Дрейк знайшов потрібного бурильника. Ним виявився коваль на ім'я Вільям Сміт — «дядечко Біллі» Сміт, що став до роботи з двома своїми синами. Сміт трохи знався на тому, що треба було робити, бо він свого часу виготовляв інструменти для солевидобувачів. Тож невеличка бригада почала будувати свердлову вежу і збирати потрібне обладнання. Вони припускали, що їм доведеться заглибитися на кілька сотень футів. Робота просувалася повільно, і інвестори в Нью-Гейвені ставали через це дедалі нетерплячішими. Та Дрейк наполегливо дотримувався власного плану, і відступати він не збирався. Минуло чимало часу, і ніхто, крім Таунсенда, більше не вірив у проект. Тепер усі рахунки «полковника» він сплачував із власної кишені. Та врешті-решт і Таунсенд, втравивши надію, надіслав Дрейкові останній грошовий переказ, доручивши сплатити всі рахунки, завершити роботи й повернутися в Нью-Гейвен. Було це в кінці серпня 1859 року.

Дрейк ще не отримав листа, коли зранку в суботу, 27 серпня 1859 року, на глибині шістдесят дев'ять футів бур потрапив у порожнину і, пройшовши ще шість дюймів, зупинився. Роботи зупинили на всі вихідні. Наступного дня, в неділю, дядечко Біллі вийшов оглянути свердловину. Заглянувши в трубу, він побачив темну рідину, що плавала на поверхні води. За допомогою бляшаної ринви він узяв зразок, а оглянувши в'язку рідину, був як не свій від радісного збудження. Коли в понеділок повернувся Дрейк, то побачив, як дядечко Біллі зі своїми хлопцями стоять посеред кастрюль, рукомийників і діжок, наповнених нафтою. Приладнавши до свердловини звичайну ручну помпу, Дрейк почав робити саме те, за що його не раз висміювали, — випомповувати рідину. Того ж дня він отримав грошовий переказ від Таунсенда та наказ збирати манатки. Ще тиждень тому, відчуваючи безгрішшя, він так і вчинив би. Однак тепер усе змінилось. Упертість Дрейка окупилася, і дуже вчасно. Він знайшов нафту. Фермери, чії господарства лежали вздовж Ойл-Кріку, донесли до Тайтусвілла

новину: «Янки знайшов нафту!» Ця новина розлетілася зі швидкістю пожежі, спричинивши божевільний ажіотаж серед охочих купити ділянки для видобування нафти. За одну ніч населення крихітного Тайтусвілла збільшилося в кілька разів, а вартість землі стрімко підскочила.

Однак відкриття джерела нафти не гарантувало фінансового успіху. Ба більше, воно означало нові проблеми. Що Дрейк і дядечко Біллі мали робити з безперервним потоком нафти? Вони скупили всі до одної діжки з-під віскі, які тільки змогли знайти в околиці, а коли всі діжки були наповнені, то змайстрували кілька дерев'яних чанів. На біду, однієї ночі від вогню з ліхтаря загорілися нафтові гази. Вони вибухнули, і всю територію нафтосховища охопило пекельне полум'я. Тим часом навколо з'являлося дедалі більше свердловин, день у день росла кількість видобутої нафти. Постачання значно перевищувало попит, тому ціна на нафту впала. З появою методу буріння дефіциту нафти не стало. Тепер відчувалася нестача діжок з-під віскі, ціна на які невдовзі мало не вдвічі перевищувала ціну нафти всередині них⁷.

«СВІТЛО НОВОГО ВІКУ»

Минуло небагато часу, до того як пенсильванська нафта потрапила на ринок уже в очищеному вигляді — як гас. Про переваги нового продукту заговорили відразу. «Ні з чим не можна порівняти нову світильну речовину: це світло нового віку, — писав автор першого в Америці довідника з нафти менш ніж за рік після Дрейкового відкриття. — Тим, хто не бачив, як воно горить, скажу, що це не місячне світло, а щось схоже на ясне, потужне, блискуче світло дня, здатне розвіювати темряву... Нафта випромінює вишукане світло — найяскравіше й водночас найдешевше у світі; світло, гідне королів і роялістів, що тепер доступне й для республіканців і демократів».

Джордж Бісселл, ініціатор усієї затії, був серед тих, хто негайно поїхав до Тайтусвілла. Він витратив сотні тисяч доларів, беручи в оренду і скуповуючи ферми неподалік від Ойл-Кріку. «Ми відчуваємо тут незрівняне піднесення, — писав він своїй дружині. — Усе населення, схоже, з'їхало з глузду... Ніколи я ще не бачив такого піднесення. Сюди прибувають люди з усього заходу штату, а за довколишні ділянки, де є перспективи видобутку нафти, просять надзвичайні гроші». Бісселлові знадобилося шість років, щоб досягти задуманого, а всі мінливості долі на своєму шляху до мрії дали йому підстави сказати так: «У мене все добре, але я впав на силі. Були тяжкі часи, дуже. Наші перспективи надзвичайно блискучі, це вже точно. <...> Нас чекає величезне багатство».

Бісселл справді став дуже багатим. Він тратив багато грошей на добродійність, зробивши, зокрема, пожертви на спортивний зал у Дартмуті, де вперше побачив пляшку нафти, що свого часу так його надихнула. Він наполіг на тому,

щоб спортзал обладнали шістьма доріжками для боулінгу «на згадку про дисциплінарні неприємності під час його студентства, що траплялися через захоплення цим гріховним спортом». Про Бісселла в останні роки його життя говорили, що «серед нафтопромисловців від одного краю континенту до другого тільки й мови що про його ім'я та славу». Джеймс Таунсенд, банкір, що взяв на себе найбільші фінансові ризики, такого визнання не здобув, вважаючи це несправедливим. «Увесь план запропонував я, і були виконані мої пропозиції, — гірко писав він згодом. — Я знаходив гроші й надсилав їх. Це я розповідаю не з егоїстичних мотивів, а лише констатую правду, бо якби я не зробив те, що зробив для розвитку нафтогалузі, то й досі її б не розвивали зовсім». Але він додав: «Ні за які багатства я не хотів би зазнати страждань і тривоги ще раз».

А от у Дрейка справи склалися погано. Він почав скуповувати нафту, згодом став партнером в одній фірмі з Волл-стрит, що спеціалізувалася на нафтових акціях. Він виявився недалекоглядним, бізнесмен з нього вийшов поганенький: у комерційних справах він був швидше гравець. До 1866 року він втратив усі гроші, потім став напівінвалідом і, змучений болем, жив у бідності. «Якщо у вас ще лишилася хоч крапля людської доброти до мене чи моєї сім'ї, надішліть мені гроші, — писав він одному другу. — Мені їх конче не вистачає, я хворію». Нарешті 1873 року штат Пенсильванія призначив йому невелику пожиттєву пенсію за його заслуги, полегшивши тим самим якщо не його фізичний біль, то принаймні фінансові труднощі.

В останні роки свого життя Дрейк прагнув утвердити власне місце в історії. «Я заявляю, що саме я винайшов кондукторну колону, і я забивав її, без неї ніхто б не зміг дістатися низинних боліт, де повно води. І я заявляю, що це я зробив першу свердловину для видобування нафти в Америці, і я можу показати цю свердловину». У своїх висловлюваннях він був різкий: «Якби я цього не зробив, то цього б не зробили й донині»⁸.

ПЕРШИЙ БУМ

Насправді, коли Дрейк почав бурити, забезпечивши доступність сировини (останню вимогу для нової галузі), усі інші елементи — способи перероблення, досвід поводження з газом і потрібний тип лампи — уже були. Усе це дозволило людині враз, несподівано відкласти настання ночі. Та це був лише початок. Адже відкриття Дрейка згодом надасть мобільності та влади всьому людству, відіграватиме головну роль у злеті й падінні країн та імперій і стане головним елементом перетворення людського суспільства. Та все це, звісно, ще попереду.

А на той час відбулося щось схоже на золоту лихоманку. Житло у вузькій долині Ойл-Кріку швидко орендували, і до листопада 1860 року, за п'ятнадцять місяців після Дрейкового відкриття, працювало близько сімдесяти п'яти сверд-

ПРО АВТОРА

Деніел Єрґін — провідний авторитет у галузі енергетики, міжнародної політики та економіки. Він головує в консалтинговій компанії *Cambridge Energy Research (CERA)* і віце-голова *IHS*, яка володіє контрольним пакетом акцій *CERA*. Він також експерт з глобальної енергетики для мережі бізнесових новин *CNBC*. Д-р Єрґін отримав Пулітцерівську премію за книжку «Всесвітня історія боротьби за владу, гроші, нафту». За цим бестселером створено 8-годинний серіал *PBS/BBC*, який подивилися 20 млн глядачів у США. Цей твір перекладено сімнадцятьма мовами, і він отримав Премію Еклза за найкращу книжку з економічної тематики для широкої аудиторії.

Про пізнішу книжку д-ра Єрґіна «Командні висоти: битва за світову економіку» *Wall Street Journal* писав: «Нема кращого твору про політичну та економічну долю світу з часів Другої світової війни». Цю книжку перекладено на тринадцять мов. Д-р Єрґін очолював колектив, що на її основі створив 6-годинний документальний фільм *PBS/BBC* — головний телесеріал телемережі *PBS* про глобалізацію. Серіал здобув три номінації на «Еммі», премію Ради з міжнародних нетеатральних подій (*CINE*) «Золотий орел» і Золоту світову медаль Нью-Йоркського фестивалю за найкращий документальний фільм. Серед інших книжок д-ра Єрґіна — «Зруйнований мир», удостоєна нагород історія витоків холодної війни, та (у співавторстві) «Росія-2010 і що це означає для світу» й «Майбутнє енергетики: доповідь про енергетичний проект Гарвардської школи бізнесу».

Д-ра Єрґіна удостоєно Премії США в галузі енергетики «за досягнення в галузі енергетики і зміцнення міжнародного взаєморозуміння», і він очолював цільову групу Міністерства енергетики США в галузі стратегічних досліджень і розробок в енергетиці. Він — директор Енергетичної асоціації США, Ради з міжнародних відносин і Американсько-російської ділової ради, член Національної нафтової ради США, довірена особа Брукінгського інституту й директор Фонду «Нова Америка». Д-р Єрґін здобув ступінь бакалавра в Єльському університеті, де став співзасновником *The New Journal*, і докторський ступінь у Кембридзькому університеті, де був стипендіатом Маршалла.

Науково-популярне видання

ЄРГІН Деніел

**Великий куш.
Всесвітня історія боротьби за владу, гроші, нафту**

Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *А. В. Альошичева*
Редактор *О. В. Телемко*
Художній редактор *А. В. Белякова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. Є. Шишацький*

Підписано до друку 30.01.2020.
Формат 60х90/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Literaturna». Ум. друк. арк. 61.
Наклад 1500 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів на ПП «ЮНІСОФТ»
Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р. www.unisoft.ua
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

UNISOFT

• за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

• на сайті Клубу: www.bookclub.ua
• у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@ksd.ua

Запрошуємо до співпраці авторів

e-mail: publish@ksd.ua

Єрґін Д.

E69 Великий куш. Всесвітня історія боротьби за владу, гроші, нафту /
Деніел Єрґін ; пер. з англ. Л. Герасимчука, Р. Клочка, А. Хлівного,
Л. Хлівної. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»,
2020. — 976 с.

ISBN 978-617-12-5633-0

ISBN 978-1-4391-1012-6 (англ.)

УДК 665.6